

Izvorni naučni rad
UDK 791.4:930.25(497.16)

Luka I. MILUNOVIĆ (Cetinje)
milmil80@gmail.com

KINEMATOGRAFSKA KUĆA *PATHÉ FRÈRES* NA CETINJU - Dva dokumenta prispijela u Državni arhiv Crne Gore -

Uz ukazivanje na značaj neposredne međunarodne saradnje državnih arhiva, u radu su, na temelju nove arhivske građe, saopštena saznanja o vezama Crne Gore i kinematografske kuće Pate (*Pathé Frères*) krajem 1912. i početkom 1913. godine.

Ključne riječi: *kinematograf, Pathé Frères, Crna Gora, Balkanski rat*

Crnogorci su zabilježeni na filmskoj traci nedugo poslije javne projekcije pokretnih slika u Parizu (*Lummières Frères*) pod sam kraj 1895. godine. Tok svadbenih svečanosti crnogorske knjeginjice Jelene Petrović i italijanskoga prijestolonasljednika Viktora Emanuela 1896. godine zabilježila je filmska kamera saradnika Braće Limijer pa je tom prilikom snimljen knjaz Nikola I Petrović sa članovima delegacije koja je ovim povodom doputovala sa njim iz Crne Gore u Italiju.¹

Stalni domaći kinematograf u Crnoj Gori će, nastojanjem preduzetnika Ljubomira Ljuba Tamindžića i Blaža Bratičevića,² početi sa radom na Cetinju u septembru 1908. godine. Tokom procesa dobijanja oficijelne dozvole za rad kinematografa vlasnici su upozoreni da nabavljeni filmski materijal prije prikazivanja treba da pregleda i odobri komisija koja je sa tim zadatkom formirana od strane nadležnih vlasti (prva filmska cenzura, rekli bismo). Rad komisije redovno je pratio zapisnik u kojemu su ostajale zabilježene sve kon-

¹ „Matrimonio dei principi di Napoli a Roma“. Film je kamerom snimio Anri le Ljer (*Henry Le Lieure*). Viđeti: Ratko Đurović, „Kinematografija“, u: *Crna Gora = Черногория = Montenegro*, Titograd, 1981, str. 179, i Ratko Đurović, „Prvi ‚glumac‘ Crne Gore“, u: *Povratak kralja Nikole*, Turistička štampa – Pobjeda, 28. septembar 1989, str. 44.

² Osnovne biografske podatke za Tamindžića i Bratičevića viđeti u: Luka I. Milunović, „Početak rada kinematografa (bioskopa) prvi kino-repertoar i kino-operateri u Knjaževini Crnoj Gori“, u: *Filmska umjetnost u Crnoj Gori*, CANU, naučni skupovi, knjiga 103, Podgorica, 2010, str. 13–31.

statacije i zapažanja u vezi s pregledanim filmskim materijalom. Sadržaj ovih zapisnika, koji su sačuvani u arhivskim fondovima, danas je jedini pouzdani svjedok filmskih repertoara (*kompleti slika*) koji su 1908. godine prikazani na Cetinju i kasnije, krajem 1908. godine, na gostovanju domaćega bioskopa u Podgorici. Nazive prikazanih filmskih cjelina (filmova) iz prvoga nabavljeno-ga kompleta (repertoara) valja i ovđe saopštiti: 1) *Izlet u šumu*, 2) *Gost koji ne plaća*, 3) *Dresirani majmun*, 4) *Izgubljena djevojka*, 5) *Posdamska panorama*, 6) *Osvetnik svoje časti* i 7) *Ženske kao vojnici*.³

U kontekstu mogućih uticaja na vrijeme otvaranja stalnoga domaćega kinematografa na Cetinju, ali i bilježenja raznih kontakata kinematografske kuće *Pate* sa prostorima današnje Crne Gore, držimo da treba pomenuti i jednu vijest iz ondašnje periodike. Iz sadržaja novinske crtice objavljene u listu *Boka* vidimo da je bioskop „Cinèma Pathè“ gostovao u Kotoru, jula 1908. godine. Taj kratki zapis navešćemo integralno: „Cinèma Pathè. Ima skoro mjesec dana da naše građanstvo ugodno zabavlja ovaj Bioskop, snabdjeven sa raznim lijepim i poučnim slikama, koje proizvada sa najvišom tačnošću, te svaku drugu večer mijenja svoj program.“⁴

Stalni privatni kinematograf na Cetinju od 1910. godine daje predstave u Zetskome domu, ali i na crnogorskome dvoru pa će tako do Prvoga svjetskoga rata funkcionisati kao javni i kao dvorski bioskop. O sadržaju filmskoga repertoara prikazanoga na dvoru imamo veoma malo pouzdanih podataka. O ovom obliku rada domaćega kinematografa saznajemo uglavnomo iz zapisa u *Dvorskim knjigama*, u kojima su uredno bilježeni razni troškovi za određeni period. Znamo ponešto o datumima održavanja projekcija na dvoru ili će drugo po nalogu nekoga člana dinastije. Za svaki nastup domaćega kinematografa na zahtjev sa dvora vlasniku Ljubu Tamindžiću je iz dvorske kase isplaćivano po 80 perpera. Zahvaljujući pisanju periodike, znamo ipak nešto više o određenim prikazivanjima filmova na crnogorskome dvoru. Iz *Cetinjskoga vjesnika* saznajemo kako je organizovan *soare sa igrankom*, koji su na dvoru 27. oktobra 1910. godine priredili kralj Nikola I i kraljica Milena povodom pedesetogodišnjice vjenčanja. Pored opisa niza detalja s ovoga svečanoga događaja u *Cetinjskome vjesniku* se kaže: „Po zakusci bila je u velikom salonu kinematografska predstava, koja je trajala četvrt sata. Prikazivani su prizori sa jubilarnih svečanosti. Gosti su uživali gledajući osvežene sve one divne pri-

---

³ Videti šire u publikaciji: Luka I. Milunović, *Crnogorski kinematografi 1908–1914*, Podgorica, 2018.

⁴ Anonim, „Cinèma Pathè“, *Boka*, I/1908, br. 28. str. 5. Videti: *Regionalna bibliografija Boke Kotorske*, Knj. 2 / Nevenka Mitrović & Veselin Pestorić, Herceg-Novi, 2000, str. 224 (bibl. jed. 3290); Darko Antović, „Nova stranica u kinematografiji Crne Gore“, u: *Filmska umjetnost u Crnoj Gori*, CANU, Naučni skupovi, knjiga 103, Podgorica, 2010, str. 8.

zore sa tih jubilarnih svečanosti. Iza predstave ponovo je produžena igranka, koja je trajala do poslije 1 časa po ponoći.⁵

Do početka perioda ratova u Kraljevini Crnoj Gori domaća štampa će, iako u početku ne baš sasvim revnosno, pratiti rad domaćega kinematografa. Najčešći povod da domaća štampa javi o kinematografskim predstavama biće kada projekcije filmova prati neko od članova vladajuće dinastije. S tim u vezi može se reći da su kino-predstave u Zetskome domu nešto češće od ostalih Petrovića pratili knjeginja Milica Juta i knjaz Petar.

Upravo tokom 1912. godine do početka Balkanskoga rata, u vrijeme kad je crnogorska filmska publika još u formiranju, domaća periodika nešto intenzivnije obavještava javnost o filmskim repertoarima koje u Zetskome domu prikazuje stalni domaći kinematograf. Crnogorska štampa međutim ništa nije javljala o brojnosti, ili utiscima publike, od koje, i to treba reći, najveći dio prvi put prisustvuje projekcijama filmova. Objavljene informacije o filmskome repertoaru su inače uopšte bile veoma kratke. U početku je to najčešće samo riječ-dvije o tehničkim karakteristikama (dužina filmske trake ili trajanje kino-predstave) ili, uz naziv filma, opšte ocjene o sadržaju onoga što će biti prikazano (drama, šaljivo, prirodno...). Tek se kasnije počinju navoditi nazivi kino-kuća i imena glavnih protagonista koji nastupaju u filmovima s repertoara domaćega kinematografa. Dok ističemo objavljivanje sasvim kratkih informacija i ocjena o prikazanim filmovima u domaćemu bioskopu razmišljamo o dodirima sa mogućim izvorištima i najavama nastajanja savremene crnogorske filmske kritike.⁶

Cetinjski vjesnik, koji je inače neuporedivo redovnije od *Glasa Crnogorca* pratio rad domaćega kinematografa u broju koji je izašao 12. septembra 1912. godine,⁷ uz najavu predstojećih kino-predstava, piše: „U posljednje vrijeme kinematograf je sve bolje posjećen. Pošljednjim predstavama izvoljeli su prisustvovati i Njeno Kralj. Visočanstvo Knjaginja Milica i Njegovo Kralj. visočanstvo Knjaz Petar. Ove nedjelje će takođe kinematograf davati tri predstave: u četvrtak, subotu i nedjelju. Za te dane je ovaj birani i odista lijep program.“⁸ U nastavku ove vijesti navedeni su nazivi 14 filmova (filmskih cjelina) koji se namjeravaju prikazati 13, 15. i 16. septembra 1912. godine. Među najavljenim filmovima srešćemo se i sa produkcijom kinematografske kuće *Pate*. Naime, za prikazivanje u pomenutim terminima najavljene su i

⁵ „Soare u Dvoru.“, *Cetinjski vjesnik*, III/ 1910, br. 86, str. 3. Viđeti: Ibidem, br. 85, str. 4.

⁶ Luka I. Milunović, „Začeci crnogorske filmske kritike“, *Matica*, XXI/2020, br. 82 (ljeto), str. 259–284.

⁷ Napomenućemo da datume direktno preuzimamo iz izvora i donosimo po starome, julijanskom kalendaru, zvaničnome u Knjaževini i Kraljevini Crnoj Gori.

⁸ Anonim, „Kinematograf“, *Cetinjski vjesnik*, V/1912, br 74, str. 4.

dvije produkcije ove kino-kuće (*Pateov žurnal* i *Pateov žurnal br. 24*).

U narednome broju *Cetinjskoga vjesnika* nema vijesti o radu domaćega stalnoga kinematografa, dok će broj koji je izašao četiri dana kasnije javiti o objavljenoj mobilizaciji Crnogorske vojske. Zvuk ratnih truba ponovo se začuo u Crnoj Gori.

Nastankom ratnih prilika prekida rad i domaći kinematograf, pa tako prestaju izlaziti u štampi vijesti o javnim filmskim predstavama. S vijestima u crnogorskoj periodici o javnom prikazivanju filmova na Cetinju ipak ćemo se ponovo sresti krajem 1912. godine, ali će to biti sasvim drugačijega karaktera i povoda. Kinematografska kuća *Braća Pate (Pathé Frères)* će sredinom decembra, u saradnji s domaćim kinematografom, najaviti preko svoga naročitoga izaslanika i direktora da će u Zetskome domu prirediti nekoliko kino-predstava u korist Crnogorskoga crvenoga krsta.

Na prvoj kino-predstavi, najavljenoj na štampanim plakatama kao *Kinematografsko veče* u korist Crnogorskoga crvenoga krsta, koja je 16. decembra održana pred punom kućom, pored drugih filmskih cjelina prikazane su, kako će štampa zabilježiti, „Slike iz Balkanskog rata“ i „Napoleonov pohod na Rusiju“. Poslije ove projekcije na štampanim plakatima, sa nadnaslovom *Zanimljivo*, najavljeno je za srijedu 19. decembra 1912. godine i drugo *Kinematografsko veče*, koje se priređuje takođe u korist Crnogorskoga crvenoga krsta. Zahvaljujući sačuvanome štampanome plakatu⁹ u prilici smo da o ovoj humanitarnoj kino-predstavi saopštimo nešto više detalja. Na plakatu je u uvodnome dijelu najave druge kinematografske večeri istaknuto da: „Gospodin Kornelije Hintner, direktor kinematografske firme *Pathé Frères*, koji je lično snimio scene sa crnogorskog ratnog polja priređuje još nekoliko kinematografske predstave u Zetskom Domu“. Najavljene su u stvari za svaki dan predstave u dva termina koje će početi „u 5 sati poslije podne i u 9 sati u veče“. Za kino-predstave u oba termina toga dana najavljen je isti filmski program:

1. Trka vodenoga aeroplana i motornoga čamca u Monte Karlu. Fotografija g. Hintnera s aeroplana
2. Opsada Kalea. Epizoda iz stogodišnjega rata. Kolorisana slika u dva dijela.
3. DRUGA SERIJA BALKANSKOG RATA.
4. Maks protiv Nik Vintera. Velika detektivska komedija.

---

⁹ DACG, Štamparija ministarstva vojnog – građa iz Poljske II, fas. 2, omot 9. Državni arhiv Crne Gore je još jednom dobio dio arhivske građe koja se u ratnome vihoru našla u posedu arhiva iz Poljske. Dobijena građa se uglavnomo odnosi na rad štamparije Ministarstva vojnoga Knjaževine i Kraljevine Crne Gore đe se nalaze i dva plakata o *Kinematografskim večerima* koje pominjemo. Prije konsultovanja ove građe nijesmo imali saznanja o pomenutim plakatima, kao ni o podacima koje donose (do sada nijesu pomenuti u objavljenoj literaturi).

Na plakatu su navedene i cijene ulaznica, čija visina, kako se vidi, nije jednaka za predstave u popodnevnome i večernjemu terminu. Ulaznica za gornje lože stajala je 9 perpera,¹⁰ za donje lože 6, parter II reda 1,50, parter I reda 1 i galeriju 0,50 perpera (za dnevnu predstavu) te za gornje lože 12 perpera, donje lože 10, parter II reda 3, parter I reda 2 i galeriju 1 perper (za večernju predstavu). Sasvim je sigurno da se pri određivanju visine cijena ulaznica, koja za uopšte crnogorske, a osobito ratne prilike nije bila mala, imao na umu humanitarni cilj prikazivanja kino-predstava, te da se i na taj način nastojao prikupiti što veći iznos sredstava. U okviru vijesti o kinematografskim predstavama i domaća štampa je potencirala njihov humanitarni cilj i sljedstveno tome izrazila uvjerenje „da će se prijestoničko građanstvo rado odazvati svojom posjetom i tako, zabavljajući se, potpomoći naš Crveni Krst“.

Filmska kuća *Braća Pate* uz saradnju sa domaćim kinematografom dala je na Cetinju te godine još jedno *Kinematografsko veče*, ali ovoga puta namijenjeno isključivo za Đevojački institut. Tim povodom načelnica Đevojačkoga instituta Sofija Petrovna Mertvago priložila je 100 perpera za cetinjsku sirotinju. Ponukan takvim gestom načelnice Instituta, kao i samom namjenom donacije, predstavnik kinematografske kuće odlučio je da, kako će sada biti naglašeno i na plakatu, „uz pripomoć ovdašnjega kinematografa“,¹¹ u nedjelju, 23. decembra, priredi dvije kinematografske predstave s početkom u 17 i 21 sat: „Da bi se omogućilo cetinjskoj sirotinji da ove božićne praznike provede što bolje...“ U štampi je uz takvu najavu slijedio i poziv Cetinjanima: „Program i za jednu i za drugu predstavu je odabran i s obzirom na humanitarnu svrhu, nadamo se da će prijestoničko građanstvo u što većem broju posjetiti ove predstave.“¹² Ovim predstavama na Cetinju je, kad je kinematografski repertoar u pitanju, završena ratna 1912. godina.

Saradnja predstavnika filmske kuće *Braća Pate* sa Crnogorskim kinematografom nastaviće se i početkom 1913. godine. U *Cetinjskom vjesniku* objavljena je kratka vijest u kojoj se kaže: „...toplo preporučujemo pažnji prijestoničkog građanstva“ novu kinematografsku predstavu.¹³ Na Cetinju su očigledno bili vrlo zadovoljni ukupnom saradnjom sa filmskom kućom „Braća Pate“ (kvalitet i sadržaj snimljenoga materijala u Crnoj Gori u vrijeme

¹⁰ Dvadeset perpera u zlatu odgovara vrijednosti jednoga napoleona ($\approx 6,45$ gr 900‰ Au). Videti šire: Luka I. Milunović, „Kursevi i obračun valuta u knjaževini Crnoj Gori“, u: *Novac Crnoj Gori* (zbornik radova sa naučnoga skupa), Cetinje, 2007, str. 261–286.

¹¹ Napomenu o *pripomoći* domaćega kinematografa treba razumjeti da će to biti prilog Lj. Tamindžića humanitarnoj aktivnosti, odnosno da je u pitanju angažovanje bez nadoknade („Kinematografske večeri.“, *Cetinjski vjesnik*, V/1912, br. 108, str. 4).

¹² Anonim, „Za cetinjsku sirotinju.“, *Cetinjski vjesnik*, V/1912, br. 109, str. 4.

¹³ O kinematografu tokom 1913. godine u periodici videti: Ljiljana Milunović, *Pozorište u crnogorskoj periodici 1909–1915*, Podgorica, 2004, bibl. jed. 772, 784, 802 i 808.

rata) pa je ova firma upravo u to vrijeme dobila status oficijelnoga liferanta Crnogorskoga dvora, što će zabilježiti i crnogorska periodika. Treba ovde napomenuti da je oficijelni naziv – liferant, ili snabdjevač crnogorskoga dvora, pored određenih poslovnih pogodnosti donosio nosiocu pravo da taj status, uz crnogorski grb, ističe na svome memorandumu. U periodu o kojemu govorimo evropske poslovne firme su u propagandne svrhe obično na memorandumima na adekvatan način isticale sve evropske dvorove čiji su oficijelni ili povlašćeni liferanti bili, što je svakako moralo imati odraza na rast ugleda i poboljšanje uspješnosti ukupnoga poslovanja.

Zahvaljujući još jednome sačuvanome plakatu iz istoga fonda u Državnome arhivu Crne Gore, možemo saopštiti nekoliko podataka i o kinematografskim predstavama datim početkom 1913. godine. Kino-predstave su date 6. i 7. januara u uobičajenome ritmu, dva puta dnevno s početkom u 17 i 21 sat. Kao i ranije, ponovo je sa nadnaslovom *Zanimljivo* na štampanim plakatima najavljeno *Kinematografsko veče*. U podnaslovu, na plakatima je kao i ranije krupnim slogom istaknuto da su kino-predstave organizovane u dobrotvorne srhe, ali sada preciznije: *U korist porodica siromašnih ratnika varoši Cetinje*. Poslije isticanja svrhe odražavanja kino-predstava 6. januara na plakatu stoji: „Gospodin Kornelije Hintner, direktor kinematografske firme Pathé Frères, uz pomoć ovd. kinematografa priređuje zanimljivu kinematografsku predstavu u Zetskom Domu.“

Filmski program (nazivi i raspored prikazivanja filmova) za 6. januara nije detaljno istaknut na plakatu već je napomenuto: „Program za obje predstave je potpuno nov i vrlo zanimljiv. Dobija se na kasi.“ Očigledno da u vrijeme štampanja plakata za kino-predstave 6. januara sav filmski materijal na koji se eventualno moglo računati još uvijek nije bio u rukama organizatora. Na plakatu *Kinematografske večeri* nalazi se i informacija, bolje reći upućen određen apel, da će se dobrovoljni prilozi primati sa zahvalnošću. Pored toga publika je putem ovoga plakata naročito upozorena da predstave počinju tačno u 5 i 9 sati i uz to informisana da se pozoriše grije.

Na plakatu su objavljene i cijene ulaznica od kojih su neke neznatno snižene u odnosu na one s kraja prošle godine. Sada je ulaznica (dnevna predstava) za gornje lože stajala 8 perpera, za donje lože 6, parter II reda 1,50, parter I reda 1 i galeriju 0,50 perpera. Za večernju predstavu snižene su sve cijene ulaznica, tako da je na plakatu sada stajalo: gornje lože 10 perpera, donje lože 8, parter II reda 2, parter I reda 1,5 i galeriju 0,60 perpera. O nabavci ulaznica na plakatu dalje stoji: „Ulaznice se dobijaju na dan predstave u Zetskom Domu od 11-12 sati prije podne i na pola sata prije predstave, inače kod g. Gavra Miloševića.“

Držimo za interesantno uporediti ponuđene cijene ulaznica kod prika-

zivanja kino-predstava sa humanitarnim ciljem sa onima koje će važiti u vrijeme redovnog rada domaćega kinematografa. Domaći kinematograf, čiji je vlasnik bio Ljubomir Tamindžić, za jednu od svojih redovnih predstava najavljenu za 3. oktobr 1913. godine, takođe je putem štampanoga plakata, pored kino-programa i drugih informacija, objavio i cijene ulaznica. Za večernju predstavu cijene ulaznica su bile: gornje lože 9 perpera; donje lože 7; parter I reda 1; parter II reda 1,20; stolice 1,50; stajanje 1; galerija 0,50 perpera. Lako se da uočiti da su cijene za mjesta (gornje i donje lože) za koja se računalo da će interesovati članove cjenovno manje osetljivoga društvenoga sloja (Dvor, diplomatski kor, više činovništvo i vlasnici većih firmi iz ekonomske sfere) ostale visoke – slične onima s početka godine, dok su za očigledno cjenovno osetljiviju publiku, ionako uočljivo niže, bile dodatno snižene.

No, vratimo se kino-predstavama sa početka 1913. godine. Plakat za predstavu od 7. januara, koje su kao i prethodnoga dana organizovane *U korist porodica siromašnih ratnika varoši Cetinje*, istoga je oblika i veoma sličnoga sadržaja. Ovđe je, međutim, u uvodnome dijelu poslije naslova *Kinematografsko veče*, uz pomen firme *Pathé Frères*, na plakatu dodato da se radi o crnogorskom dvorskom liferantu. Zatim je naveden filmski program:

1. Gajenje krokodila, naučno.
2. Romeo i Julija, velika kolorisana tragedija u dva čina po Šekspiru.
3. Uskrснуće Nik Vintera, u dva čina.
4. Zaljubljeni Maks, šaljivo.“

Poslije navođenja filmskih cjelina (filmova) koje će biti prikazane na plakatu se posebno ističe: „Program je osobito dug, potpuno nov i trajaće dva sata.“ Cijene ulaznica ostale su u svemu iste kao i za predstavu date prethodnoga dana. Na plakatu je ostalo i obavještenje da se dobrovoljni prilozi primaju sa zahvalnošću, kao i upozorenje da „predstave počinju tačno u 5 i 9 sati“, te da se pozorište grije. Filmskim predstavama datim u Zetskome domu 6. i 7. januara 1913. godine neće biti završena saradnja predstavnika kuće *Braća Pate*, domaćega kinematografa i crnogorskoga praviteljstva.

Početakom 1913. godine data je u Zetskome domu i treća kino-predstava, koja je u štampi najavljena za 9. januar, uz naglašavanje da će biti prikazan sasvim novi program. Plakat za ovu predstavu nažalost nije sačuvan (mada vjerujemo da je kao i za prethodne štampan), pa zato ne možemo saopštiti nešto više detalja o prikazanome programu. Treba, međutim, posebno istaći da će u istome broju, uz obavještenje o pomenutoj kino-predstavi, *Cetinjski vjesnik* donijeti i vijest da je Kornelijus Hintner, akademski slikar, direktor kinematografske kuće iz Pariza, „koji je vršio snimanja sa našega bojišta i priredio nekoliko kinematografskih predstava u dobrotvorne svrhe“, od kralja

Nikole I dobio visoko crnogorsko odlikovanje – Orden za nezavisnost Crne Gore Danilo I (treći stepen).¹⁴

Držimo da štampane plakate kojima su najavljene filmske predstave održane krajem 1912. i početkom 1913. godine u Zetskome domu treba sagledati iz još jednoga ugla. Otvorićemo naime pitanje jesu li to u stvari prvi (poznati) štampani plakati koji najavljuju kino-predstave u Crnoj Gori. Ranije štampani plakati za ove namjene ne pominju se u literaturi, a mi ih pri konsultovanju arhivske građe nijesmo uspjeli konstatovati. Naravno, na ovakvoj argumentaciji ne možemo zasnovati sigurni konačni zaključak. Treba pri tome skrenuti pažnju da arhiva crnogorskoga kinematografa, koji je radio od 1908. do 1915. godine, nije sačuvana. Sva dokumenta o radu prvoga domaćega bioskopa nalazili smo u fondovima organa državne vlasti (opštinska i oblasna uprava, ministarstva i arhiva crnogorskoga dvora) sa kojima su u različitim prilikama vlasnici bioskopa komunicirali. Komunikacija vlasnika kinematografa s organima državne vlasti nije bila unaprijed uređena (obaveza dostavljanja određenih planova rada ili izvještaja) niti redovna, obavljana je kada bi u tekućem radu nastajali neki problemi, koje je trebalo što prije rješavati.

Ukupna praksa domaćega kinematografa, kad je štampanje plakata o najavi programa u pitanju, nije nam detaljno poznata. Plakat domaćega kinematografa (jedini za koji konkretno znamo i koji smo konsultovali *de visu*)¹⁵ štampan je oktobra 1913. godine, a nalazi se, rekli bismo neočekivano, u fondu Ministarstva finansija Državnoga arhiva Crne Gore. Za očekivati je da ovakvu arhivsku građu sriječemo u fondovima opštinske ili oblasne uprave, među dokumentima o funkcionisanju dvora ili o radu Ministarstvu prosvjete.

Štampani kino-plakat je u Ministarstvo finansija dospio zbog ne baš priyatnih okolnosti, odnosno radi izricanja kazne za taksu koju nije platio vlasnik kinematografa. Iz sprovedenoga postupka u Ministarstvu finansija saznajemo još nekoliko detalja o štampanim plakatima domaćega kinematografa. Od vlasnika štamparije („Obod“, Rajnvajn) koja je štampala plakat saznajemo da je tiraž bio 150 primjeraka, a od vlasnika kinematografa, Ljuba Tamindžića, da je i do tada naručivao štampanje sličnih plakata. Mogli bismo dakle reći da su 1913. godine kino-projeksije domaćega bioskopa u Zetskome domu, koje su otpočele poslije prekida rada izazvanog ratnim prilikama, pratili štampani plakati.

Domaći kinematograf je poslije, kako će primijetiti štampa, „duge pau-

---

¹⁴ Anonim, „Odlikovan“, *Cetinjski vjesnik*, VI/1913, br. 3, str. 4. Viđeti: Anonim, „Kinematograf.“, *Ibidem*.

¹⁵ Plakat je objavljen (*Fac simile*) uz arhivske signature u: Luka I. Milunović, „Crnogorski kinematografi 1908–1914“, Podgorica, 2018, str. 109.

ze“ ponovo otpočeo sa redovnim radom pod sami kraj avgusta 1913. godine.¹⁶ Plakati su isticani uglavnom u ugostiteljskim objektima ili nošeni neposredno na kućne adrese ličnostima za koje se pretpostavljalo da su zainteresovane za bioskopske predstave. Za svaki primjerak plakata koji distribuirao vlasnik kinematografa bio je obavezan platiti taksu od 5 para. Kako to u ovoj prilici nije uradio (Tamindžić se pravdao da mu je kasno prispio filmski materijal), morao je platiti kaznu od 10 perpera i nadoknadi cjelokupni iznos (7,5 perpera) pripadajuće takse za kompletan tiraž plakata.

Kad, sa plakatima s početka 1913. godine, uporedimo ovaj iz oktobra iste godine, možemo uočiti da je štampan na vrlo sličnom, običnom papiru plave boje, ali znatno manjih dimenzija. Na plakatu iz oktobra nema nadnaslova *Zabavno*, dok naslov, umjesto *kinematografske večeri*, glasi: *Kinematograf u Zetskom domu*. Ostali podaci dati na plakatama su slični, odnosno prilagođeni vremenu i predstavama na koje se odnose. Cijene ulaznica datih na plakatima sa početka i iz oktobra iste godine već smo uporedili, pa ostaje da na samome kraju pružimo čitaocu na uvid i filmski program koji je putem štampanoga plakata najavljen za prikazivanje u Zetskome domu 3. oktobra 1913. godine:

1. U LOVU, prirodno.
2. Četvrta serija balkanskog rata: prenos ranjenika, prevoz topova, dijeljenje novca Arbanasima, logor kod Kumanova, artiljerijski napad na voz kod Lile-Burgasa i t. d.
3. MAJČIN IMEN-DAN, dječije igre,
4. PROBA, drama,
5. KOBNI BROJ 13, šala,
6. SESTRINA MILOST, drama,
7. LEMAN OSVAJAČ, šala,
8. BIONĆELI KAO GUVERNANTA, šala.¹⁷

¹⁶ O ponovnom početku rada domaćega kinematografa javila su oba državna glasila (*Glas Crnogorca* i *Cetinjski vjesnik*), što samo po sebi ukazuje koliki je značaj pridavan ovome događaju u kontekstu napora normalizovanja prilika poslije ratnih napora.

¹⁷ Luka I. Milunović, *Crnogorski kinematografi 1908–1914*, Podgorica, 2018, str. 108. (Odnos veličine i oblika slova kao u originalu).

Literatura:

- „Kinematografske večeri.“, *Cetinjski vjesnik*, V/1912, br. 108, str. 4.
- „Soare u Dvoru.“, *Cetinjski vjesnik*, III/ 1910, br. 86, str. 3.
- Anonim, „Cinèma Pathè“, *Boka*, I/1908, br. 28. str. 5.
- Anonim, „Kinematograf“, *Cetinjski vjesnik*, V/1912, br 74, str. 4.
- Anonim, „Odlikovan“, *Cetinjski vjesnik*, VI/1913, br. 3, str. 4.
- Anonim, „Za cetinjsku sirotinju.“, *Cetinjski vjesnik*, V/1912, br. 109, str. 4.
- Antović, Darko, „Nova stranica u kinematografiji Crne Gore“, u: *Filmska umjetnost u Crnoj Gori*, CANU, Naučni skupovi, knjiga 103, Podgorica, 2010.
- Đurović, Ratko, „Kinematografija“, u: *Crna Gora = Черногория = Montenegro*, Titograd, 1981.
- Đurović, Ratko, „Prvi ‚glumac‘ Crne Gore“, u: *Povratak kralja Nikole*, Turistička štampa – Pobjeda, 28. septembar 1989, str. 44.
- Milunović, Luka I., „Crnogorski kinematografi 1908–1914“, Podgorica, 2018.
- Milunović, Luka I., „Kursevi i obračun valuta u knjaževini Crnoj Gori“, u: *Novac Crnoj Gori* (zbornik radova sa naučnoga skupa), Cetinje, 2007, str. 261–286.
- Milunović, Luka I., „Početak rada kinematografa (bioskopa) prvi kino-repertoar i kino-operateri u Knjaževini Crnoj Gori“, u: *Filmska umjetnost u Crnoj Gori*, CANU, naučni skupovi, knjiga 103, Podgorica, 2010, str. 13–31.
- Milunović, Luka I., „Začeci crnogorske filmske kritike“, *Matica*, XXI/2020, br. 82 (ljetno), str. 259–284.
- Milunović, Luka I., *Crnogorski kinematografi 1908–1914*, Podgorica, 2018.
- Milunović, Ljiljana, *Pozorište u crnogorskoj periodici 1909–1915*, Podgorica, 2004.
- Mitrović, Nevenka & Pestorić, Veselin, *Regionalna bibliografija Boke Kotorske*, Knj. 2, Herceg-Novi, 2000.

Luka I. MILUNOVIĆ

PATHÉ FRÈRES FILM HOUSE IN CETINJE

Pointing out the importance of direct international cooperation of state archives, the paper, on the basis of new archival materials, provides information about the connections between Montenegro and the cinematographic company Pathé (Pathé Frères) at the end of 1912 and the beginning of 1913.

Keywords: *cinematographer, Pathé Frères, Montenegro, Balkan War*

Prilog:

КТО
кинатографско

КИНЕМАТОГРАФСКО

ВЕЧЕ

Свјетле фотографије, епизоде из историје, документи, филмови

У КОРИСТ ЦРНОГОРСКОГ ЦРВЕНОГ КРСТА
Маршан Јулијана

Господин КОРНЕЛИЈЕ ХИНТНЕР, директор кинематографске фирме Pathé Frères, који је лично снимио сцене с црногорског ратног поља, приређује још неколико кинематографских представа у Зетском Дому у корист Црногорског Црвеног Крста.

Друго кинематографско вече је у сриједу 10. 6. 1913. у 5 сати послјице подне и у 9 сати у вече.

Програм за ^{одиче}вече представе је

1. Трна воденог аероплана и моторног чамца у Монте Карлу. Фотографија г. Хинтнера и аероплана.
2. Опсада Калеа. Епизода из стогодишњег рата. Коприсана слика у два дијела.
3. ДРУГА СЕРИЈА БАЛКАНСКОГ РАТА.
4. Макс против Њиј Винтера. Велика детективска приједија.

Цијене за дневну представу:		Цијене за вечерњу представу:	
Горње ложе	Перп. 9—	Горње ложе	Перп. 12—
Доње ложе	6—	Доње ложе	10—
Партер II. реда	1.50	Партер II. реда	3—
Партер I. реда	1—	Партер I. реда	2—
Галерија	0.50	Галерија	1—

Добровољни прилози примају се са захвалношћу.

Упозорје се поштовано грађанство да представе почињу тачно у 5 и 9 сати.

Улазнице се добијају на дан представе у Зетском Дому од 11—12 сати прије подне и пола сата прије представе, иначе код г. Тадре Великићкића.

Улога се одвијала у Зетском Дому 10. 6. 1913. год. 571. 1913.